

Over Helena en andere heksen

Een lessenreeks rond magie en bijgeloof

Luc Vercammen

Zoekende jongeren staan vaak open voor bijgeloof en parapsychologie, zij experimenteren wel eens met seances. Heksen, magie en bijgeloof vormt zo een onderwerp waarover je binnen het vak Nederlands heel wat lesactiviteiten kan opzetten die kunnen rekenen op een intrinsieke belangstelling van leerlingen. Bovendien stelt dit onderwerp de leerkracht in staat om een aantal maatschappelijk relevante thema's aan te snijden zoals vijandsbeeld, zondebokdenken, rollenpatronen en de positie van de vrouw. Dit artikel verzamelt een aantal lesideeën rond deze onderwerpen.¹

Is je het onderwerp 'bijgeloof' met leerlingen aankaart, vinden zij veel terug van wat ook in hun eigen omgeving te zien is, of wat een rol speelt in hun eigen beleevingswereld. De openingsactiviteit kan bestaan uit een analyse en bespreking van horoscopen.

Leerlingen proberen uit te vinden waarop het geloof in horoscopen berust en vergelijken daarvoor een aantal horoscopen uit tijdschriften. Naar aanleiding van zo'n vergelijking kan je een klasgesprek opzetten rond fenomenen zoals helderziendheid en de Ufo-manie. Een vergelijking met de Chinese dierenriem levert wellicht ook interessante gespreksstof op. Deze instap kan afgesloten worden met een opdracht. Leerlingen zoeken in groepjes informatie rond parapsychologie, zij moeten naast een

gedegen verklaring een aantal interessante voorbeelden leveren. Een lijstje van mogelijke onderwerpen: *telekinese, telepathie, astrologie, helderziendheid, wichelen-wichelroede, witte magie, zwarte magie, duivelsuitdrijving, magie rond dieren en planten.*

Bijgeloof

De draad van de instap kan terug opgenomen worden met de vragen: bestaat er tegenwoordig nog bijgeloof? welke vormen van bijgeloof ben je al tegengekomen? en welke rol speelt bijgeloof in je eigen leven? De leerlingen lezen vervolgens de kranteartikelen² *Theologen twisten of duivel iets echts is of een verzinzel* (zie bijlage 1) en *Paus*

gevraagd om erkenning van het occulte (zie bijlage 2). Als leescontrole vatten de leerlingen deze artikels samen in twee tot drie kernzinnen. De verdere verwerking gebeurt op basis van inzichtsvragen: welke twee opvattingen over de duivel staan tegenover elkaar? waar komt de duivel vandaan? wat is de oorzaak van heksenvervolging? en wat heeft de Mariaverering te maken met de heksenwaan? De vragen vormen een evaluatie van de synthese-opdracht en zorgen voor een inhoudelijke verwerking van de leesopdracht. Deze les bevat dus een ruim gamma van vaardigheden: spreken, lezen en schrijven. De les rond bijgeloof kan eindigen met een overzicht van de verbanden tussen Germaanse rituelen en christelijke feesten zoals processies, het paasfeest, Kerstmis, de vasten, ...

Heksen en heksenjacht

Een heks is misschien wel de figuur bij uitstek om aan bod te brengen in een lessenreeks rond magie en bijgeloof. Heksen worden in het volksgeloof geduid als boze krachten die het leven in slechte zin beïnvloeden. Een heks is in de eerste plaats een middeleeuws personage, vooral dan wegens de heksenvervolging. De pauselijke bul van Innocentius VIII, verschenen in 1484, en de **Heksenhamer** van de theologen Sprenger en Kramer, gepubliceerd in 1487, hebben dit negatieve beeld bevestigd

en versterkt. Heksen werden ervan verdacht zich af te geven met de duivel en zich te keren tegen God en de Kerk. Aldus richtte de heks allerlei schade aan en werd zij beschuldigd van alles wat fout liep. Dit beeld berustte uiteraard op waanideeën en de 'bekenntnissen' van de heksen werden afgedwongen na foltering.

Dit negatieve en vijandelijke beeld kan historisch verklaard worden. Door de langdurige oorlogen en kruistochten in de middeleeuwen vonden veel mannen de dood. Bovendien bleken de vrouwen beter bestand tegen de pest. Op die manier ontstond er een vrouwenoverschot terwijl de sociaal-economische toestand er helemaal niet zo rooskleurig uitzag. De heksen als heemeesteressen, apoteeksters en wijze vrouwen vormden een hinderpaal voor de nieuwe mannelijke geneesheren. Daarnaast waren de 'heksen' gekant tegen het gebruik van suiker terwijl de kerk net stevig in deze industrie geïnvesteerd had. Tenslotte, vrouwenhaat en vrouwenvervolging vormen nu eenmaal een deel van het patriarchaat. Dit zondebokbeeld van de heks kunnen de leerlingen afleiden uit de teksten *Waarschuwing tegen heksenjacht ex-DDR* (zie bijlage 3) en *De Heksenhamer* (zie bijlage 4).

Na deze tekstvergelijking kan het zondebokbeeld geactualiseerd worden door leerlingen in groepjes te laten nadenken over de volgende opdrachten:

1. *In onze tijd gaat het slecht met de economie. Er heerst werkloosheid. Vind je dat mensen nu ook zondebokken voor hun tegenslagen zoeken? Verklaar je antwoord met voorbeelden.*
2. *Welke kijk heeft onze maatschappij op mensen zonder vaste woonplaats, op jongelui die er 'anders' uitzien? Is dat erg verschillend van de middeleeuwen?*
3. *Sommige auto's dragen de zelfklever **Zeg niet te gauw, 't is weer een vrouw**. Welk vrouwbeeld overheerst vandaag? Geef voorbeelden. Leven wij nog steeds in een patriarchale ideologie?*

Een heksenproces kan ook het onderwerp vormen voor een spreekoefening.³ Je kan hiervoor steunen op het heksenproces van Salem. In de winter van 1691-1692 werden te Salem (Massachusetts) een aantal meisjes hysterisch, kraamden wartaal uit, kregen stuipachtige aanvallen en verklaarden dat ze behekst waren. Een negerlavin kreeg er de schuld van, maar samen met haar werden nog tientallen andere vrouwen voor het gerecht gedaagd. Negentien mensen werden ter dood veroordeeld. De heksenwaan van Salem heeft wellicht een natuurlijke oorzaak: een schimmel die op graangewassen woekert, zou de hysterie hebben veroorzaakt. Voor zo'n simulatiespel moeten rollen, getuigenissen en aanklachten worden uitgeschreven. Via zo'n spreekoefening krijgen de leerlingen inzicht in massahysterie,

vooroordelen en eerlijke procesvoering.

Heksen vandaag

Hekserij wordt bestempeld als een middel-eeuws fenomeen maar dit klopt helemaal niet. Vandaag zijn er ook nog tal van heksenconventen en sabbatvieringen. Om de heks in de hedendaagse context te plaatsen kan je de leerlingen laten reageren op de tekst *De heksen waren high* (zie bijlage 5). De leerlingen lezen de tekst met de volgende leesopdracht:

Reageer op deze tekst door de uitspraken die jou opvallen in de volgende kolommen te plaatsen:

dit stoot mij af	dit trekt mij aan	dit verbaast mij

In een nabespreking worden deze lezersreacties toegelicht en met elkaar vergeleken. Deze leesopdracht kan dienen als opwarming voor een stellingenspel: je laat de leerlingen standpunt innemen tegenover de volgende uitspraken⁴:

1. *Als ik heks opvat als een vrouw die zich niet door externe maatschappelijke restricties laat inperken, maar leeft hoe zij wil en volgens wat er aan mogelijkheden in haar is - ja dan ben ik een heks.*
2. *Voor mij is een heks een vrouw die zich van haar krachten bewust is en ze gericht kan inschakelen. Deze vrouw weet dat ze met deze innerlijke krachten alles kan veranderen zoals zij dat graag zou zien.*
3. *Het begrip 'heks' is een woord dat op de vervolging en onderdrukking van vrouwen in de patriarchale maatschappij de aandacht wil vestigen.*
4. *Ik ben een heks en hou van sex. Maar geen geboeleer met een duivelse heer, wel met een lekker lijf van een ander heksenwif.*

5. *Een heks bestaat niet. Iedereen heeft zijn goede en slechte kanten. Wanneer er vroeger iets slechts gebeurde, kregen heksen altijd de schuld. Die vrouwen wisten meestal iets meer dan de anderen. En de anderen waren te stom om dat in te zien.*
6. *Nieuwsgierigheid, actief worden, brutaal zijn als het moet, op je stuk staan, kracht tonen: een heks is iemand.*

Magie en bijgeloof in de literatuur

Tot slot, ook in literaire teksten vind je tal van magische motieven terug. Het magisch-realisme als genre vindt aansluiting bij dit thema, bijvoorbeeld het verhaal *Gelijkenis* van Harry Mulisch uit de verhalenbundel **Het mirakel**, 1955. Nog een lijstje van romans die hier aan bod kunnen komen: **De duivel en de maagd** (Hubert Lampo 1955), **De komst van Joachim Stiller** (Hubert Lampo 1960), **De kelner en de levenden** (Simon Vestdijk 1949), **Het grote gebeuren in Nieuwe verhalen** (Belcampo 1946), **Het winterjaar** (Ton van Reen 1986) en als recente roman **Over liefde en andere duivels** (Gabriel Garcia Marquez 1994). Als historische tekst moet zeker **Mariken van Nieumeghen** hier vermeld worden. Zo kan je het pact met de duivel en de herbergscène in den Boom cursorisch lezen.

Deze lessenreeks steunt sterk op interactie. Via een oefening zakelijk of literair lezen worden inzichten en discussiestof aange-reikt die dan in een communicatief proces verwerkt worden. Deze lessen worden dus gedragen door de leerlingen zelf. Over Helena en de andere heksen kan dan ook het laatste woord niet gezegd worden. Trouwens, wie in de wereld van de kosmos wil binnentreden, moet een magische ruimte open laten ...

Luc Vercammen
J. Charlottestraat 11
2550 Kontich

Noten

1. Dit artikel werd geschreven aan de hand van twee onuitgegeven bundels lesmateriaal die ter beschikking werden gesteld van de redactie van Vonk. De eerste bundel, getiteld **Heksen**, is een onuitgegeven les-ontwerp van de voormalige werkgroep EHBO (Eerste Hulp bij 't Onderwijs). De tweede is de prijswinnende lessenreeks voor het vak Nederlands van de Vijfde Landelijke Onderwijswedstrijd (1993) van de Volkskrant, getiteld **Magie en bijgeloof in de literatuur**.
2. Dit lesidee steunt op de lessenbundel **Magie en bijgeloof in de literatuur** van A. Noot (1993).
3. Zie verder Heuts (1989).
4. Zie verder **Symforosa**, 1989/2.